

Nagykikinda népesedésének évszázadai – dióhéjban

I. rész

A Vajdaság városai vonatkozásában valószínűleg sok magyarnak nem a bánáti városok – például Nagyikinda (Кикинда/Kikinda) – jutnak először az eszébe. A Vajdaság három nagy tájegysége közül a Bánát magyar szempontból a Bácska mögé sorolódik, ami valahol érthető is, hiszen a vajdasági magyarság zöme a kiváló földjeiről híres Bácska területét lakta, és lakja ma is. Ezt támasztja alá a 2022. évi szerbiai népszámlálás nemzetiségi adatainak eredménye is, amely szerint a vajdasági magyarság döntő hányada, 78,9%-a a Bácskában élt. A bánáti magyarság mintegy 19,3%-kal a „második helyen végzett”. A harmadik nagy tájegység, az „elsüllyedt magyar Atlantisz”, a Szerémség jelentősége pedig jobbra a magyar népesedéstörténet homályába vész. A legutóbbi szerbiai census szerint a vajdasági magyarság mindössze 1,8%-a élt az egykoron kiváló boráról híres térségben.¹

A jelentős történelmi múlttal és több helyen ugyancsak kiváló minőségű földekkel büszkélkedő vajdasági (szerbiai) Bánát öt történelmi városának – Nagybecskerek (Зрењанин/Zrenjanin), Nagyikinda és Pancsova (Панчево/Pančevo), Fehértemplom (Бела Црква/Bela Crkva), Versec (Вршац/Vršac) – többségében a magyarságnak – népesedéstörténeti okok miatt – csak a „másodhegedús” szerepköre jutott. A dualiz-

mus (1867–1918) korának magyar népszámlálásait tekintve megállapítható, hogy csak Torontál vármegye székhelyén, Nagybecskereken tudott a magyarság – nem szignifikáns – többséget felmutatni a jelentős számú szerbség és németiség előtt. Nagykikindán és Pancsován szerb, Fehértemplomban és Versecen pedig német anyanyelvű többséget találunk. A rangsorolás eredménye azonban csak „viszonylagos” lehet, mivel az öt város mindegyikében „elegyes” volt az anyanyelv – és vallás – szerinti összetétel. Zömében pravoszláv szerbek és római katolikus németek, továbbá jobbra római katolikus magyarok által lakott helységek voltak. Egy településen, Fehértemplomban az ortodox románság is nagyobb számban képviseltette magát.²

Nagyikinda múltja kevésbé ismert az anyaországi, de még a vajdasági magyarság jelentős része számára is. Holott a város a történelmi múltban – 1774 és 1876 között – nagy szerepet töltött be, az ún. Nagykikindai kiváltságos kerület központja volt. Az előbbieken említett speciális jogállású önkormányzat, illetve területi egység esetében le kell szögeznünk, hogy szerb „privilegizált” térség volt. Habár még a császári, osztrák adminisztráció hívta életre, de hosszú időn át a magyar közigazgatás mellett is létezett, biztosítva a szerbek nemzetiségi jogait. A térség,

¹ Vö. *Ethnic composition of Serbia, 2022. Population Statistics of Eastern Europe & Former USSR*: <http://pop-stat.mashke.org/serbia-ethnic2022.htm> (Letöltés ideje: 2024. január 16.)

² Vö. *A magyar korona országában az 1881. év elején végrehajtott népszámlálás főbb eredményei megyék és községek szerint részletezve*. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, Budapest, 1882. 292., 309. pp. (Megjegyzés: Az 1880. évi népszámlálás szerint Nagybecskereken még horvát-szerb anyanyelvi többség érvényesült, őket követték a németek, a magyarság csak a harmadik helyen szerepelt); *A magyar korona országainak helységnévtára*. Országos Magyar Királyi Statisztikai Hivatal. Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, Budapest, 1892. 594–595., 614–615. pp. (Megjegyzés: A helységnévtár az 1890. évi népszámlálás eredményeit is tartalmazza.); *A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként*. In: Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 1. kötet. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Pesti Könyvnyomda-Részvénytársaság, Budapest, 1902. 362–363., 370–371. pp.; *A magyar korona országainak 1910. évi népszámlálása. Első rész. A népesség főbb adatai. Községek és népesebb puszták, telepek szerint*. In: Magyar Statisztikai Közlemények. Új sorozat. 42. kötet. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal. Az Athenaeum Irodalmi és Nyomdai R.-Társulat nyomása, Budapest, 1912. 364–365., 372–373. pp.

így központja, Nagyikinda is, csak 1876-ban vesztette el privilegizált jogállását, és lett a történelmi Torontál vármegye része. Az előbbi felvezető alapján látható, hogy a város és környéke jelentős szerepet töltött be a pravoszláv vallású szerbség életében, akárcsak a római katolikus németek és a magyarok esetében. Ezért érdemes röviden megismerkedni a település népese-
déstörténetével.

I. 1. Népesedéstörténeti előzmények

Nagyikinda (németül: *Groß Kikinda*, románul: *Chichinda Mare*, szerbül: Кикинда/*Kikinda*, a II. világháború végéig Велика Кикинда/*Velika Kikinda*) és környéke évezredek óta lakott hely. Ezt bizonyítják a környéken folytatott régészeti feltárások.³ Ennek ellenére a helység keletkezésének pontos ideje bizonytalan. Nagyikinda község honlapján az alábbiakat olvashatjuk a térség „őstörténetét” illetően: „*Kikinda városa a régi és letűnt kultúrák és civilizációk nyomaiban gazdag területen található. Számos régészeti lelet tanúskodik arról, hogy már hétezer évvel ezelőtt is éltek itt emberek. Ennek az időtartamnak a folytonossága azonban gyakran megszakadt. Emberek telepedtek le és távoztak, maradtak és eltűntek – mindez számos és különböző történelmi körülménytől függően.*”⁴

Közvetlenül a magyar honfoglalás előtt a terület – ahogyan a Bánság, továbbá Erdély bizonyos részei – a Bolgár Birodalom érdekszférájába tartozott. Ekkor jórészt avarok, gyér számban szlávok éltek itt.⁵

Az Árpád-korban Nagyikinda környékén elsősorban magyarok, továbbá besenyők, valamint kunok éltek. A besenyők eredetére utal több viszonylag közeli település neve is.⁶

Nagyikinda kezdetben csak egy jelentéktelen falu volt, amelyről az első adat (Luxemburgi) Zsigmond magyar király (1387–1437) uralkodásának második feléből, 1423-ból maradt ránk. Akkoriban a települést *Nagykeken*⁷ néven jegyezték abban az oklevélben, amelyet a helység akkori birtokosa, Berekszői Hagymás László számára állítottak ki. A vegyesházi királyok uralkodása (1301–1526) alatt – ahogy számos más település is az országban – egyik birtokos kezéből a másikba került. Népesedéstörténeti szempontból fontos évszám az 1426. év, mivel ekkor (Luxemburgi) Zsigmond sok más településsel együtt Nagyikindát is Brankovics György szerb despota (1429–1456) birtokába adta.⁸ Nagyikindát az akkori oklevél *Echehida* néven említette. Brankovics birtoklása azért is meghatározó, mert Nagyikinda környékére ekkor jelentősebb szerb bevándorlás is irányult. A szerbek betelepődése a későbbi vegyesházi királyok regnálása alatt is folytatódott, lassan megváltoztatva ezzel a „nemzetiségi” viszonyokat.⁹

³ TAKÁCS MIKLÓS: *A középkori régészet a Vajdaságban 1918 és 1987 között*. In: Balla Péter et al. (szerk.): *Testis temporum, vita memoriae. Ünnepi tanulmányok Pálóczi Horváth András 65. születésnapjára*. Studia Caroliensia. A Károli Gáspár Református Egyetem szakfolyóirata. VII. évfolyam. 3–4. szám. Budapest, 2006. 150. p.

⁴ Историја – Кикинда. KikindaOnline: <http://www.kikinda.org.rs/index.php?language=cir&page=ogradu&option=istorija> (Letöltés ideje: 2024. január 15.)

⁵ JUHANI NAGY JÁNOS: *Honfoglalás előtt és után*. Országos Széchenyi Könyvtár – Magyar Elektronikus Könyvtár: <http://mek.oszk.hu/02200/02248/02248.htm> (Letöltés ideje: 2024. január 16.)

⁶ A többi között a közeli, ma Romániához tartozó – egykor Torontál vármegyei – Óbesenyő (Dudeștii Vechi), valamint a távolabbi – egykor Temes vármegyei – Újbesenyő (Dudeștii Noi) falvak neve is. GYÉMÁNT RICHÁRD: *A történelmi Torontál vármegye népesedéstörténete*. In: TÓTH KÁROLY (szerk.): *Acta Universitatis Szegediensis. Acta Juridica et Politica. Publicationes Doctorandorum Juridicorum. Tomus IV. Fasciculus 8*. Kiadja a Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karának tudományos bizottsága. Szeged, 2004. 211–212. pp.; REISZIG EDE: *Temes vármegye községei*. In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Temes vármegye. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1913. 120. p.*

⁷ A település neve feltehetően a – szilvával rokon – tövises cserjére, a kökény nevű növényre utal.

⁸ Az adományozás azért jöhetett létre, mert Brankovics György (Durađ Branković) Szerbia „maradék” területét – amelyet még nem foglalt el a török sereg – Magyarország főhatósága és védelme alá helyezte a további török hódítások megakadályozása végett. Itt elsődlegesen a „kulcsfontosságú” Nándorfehérvár (Beograd) és Galambóc (Golubac) vára bírt jelentőséggel. Brankovics György elődje – és egyben nagybátyja – Lazarevics István (Stefan Lazarević) szerb fejedelem (1389–1427) és despota (1402–1427) a (Luxemburgi) Zsigmond iránti hűségéért jelentős birtokokat kapott Magyarországon. Birtokai voltak a történelmi Szatmár vármegyében – a többi között Szatmár, Németi, Felsőbánya, Nagybánya városok –, a történelmi Bihar és Szabolcs vármegyékben, valamint a Bánságban. Továbbá – hogy csak a legjelentősebb birtokokat említsük – az ő kezében volt Debrecen és Hajdúböszörmény is. Brankovics „örökségét” 1426-ban Tatán vette át a szerb területekért cserében. PÁLOSFALVI TAMÁS: *A Brankovicsok a középkori Magyar Királyságban*. In: Glatz Ferenc (szerk.): *História. XXXII. évfolyam. 1–2. szám. História Alapítvány, Budapest, 2010. 6–9. pp.*

⁹ Vö. BÁLINT SÁNDOR: *A szegedi nemzet. A szegedi nagytáj népelete*. In: Trogmayer Ottó (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve. 1974/75–2. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 1976. 182–183. pp.*

Az I. (Hunyadi) Mátyás uralkodása (1458–1490) alatt, 1462. május 25-én kelt oklevél *Kökönd* néven említi a települést. Ebben az időben is jelentősebb szerb betelepedés történt. Az előbbieken felsorolt dokumentumok megemlítik a Nagyikinda környéki településeket is: *Hollós*, *Galád*, valamint *Vámhalom* falvakat. Ezek kezdetben önálló községek voltak, azonban idővel – a török pusztítások miatt – elnéptelenedtek. A későbbiek folyamán már csak Nagyikinda határreszeinek számítottak.¹⁰

Nagyikinda és környéke – feltehetően – 1551. szeptember 18-án került török kézre, ekkor hódolt be Galád, illetve Horogszeg is a törököknek. Valószínűleg Nagyikinda népessége is követte az előbbiek példáját. *„S nemsokára ezután, a királyi kamara adóbehajtója azt jelenti, hogy itt minden elpusztult. A vármegyében sem alispán, sem szolgabírák nincsenek, a községek nagyobb része romokban hever. Ezek között volt Nagyikinda is. Az első, a magyar Nagyikindának élete itt bevégeződik. A lakosok vagy elmenekültek, vagy rakásra ölettek. Hajlékaik is a földdel egyenlővé lettek. Százötven esztendeig ült e területen a török. E hosszú idő alatt minden elpusztult itt. Még maga az anyaföld is elvadult. A megye nagy része mocsaras, vizes területté lett. Különösen a Nagyikindától délre fekvő területek valóságos mocsártengerré változtak. Másfél-száz esztendei nagy nyomorúság után az első nagy változást 1697. szeptember 11. napja hozta. Ekkor törték össze Zentánál a török hatalmat. A második nagy szabadulási nap 1716. október 13., a mikor Temesvár bevételével az egész Délvidék megszabadult a török járom alól.”*¹¹ Ekkorra azonban a Bánság magyar népessége gyakorlatilag kihalt, csak két népcsoport élt jelentősebb számban a térségben: nyugaton – így Nagyikinda

könyékén is – a szerbek, keleten, jórészt a bánsági hegyekben pedig a románok.

A helyzetet magyar szempontból tovább súlyosbította, hogy I. (Habsburg) Lipót magyar király (1657–1705) – miután 1690. április 6-án általános felkelésre hívta fel a balkáni népeket, így a szerbeket is – a vesztes osztrák hadakkal Magyarországra menekülő, a III. Csernovics Arzén (Arsenije III Čarnojević) ipeki pátriárka vezette 37 ezer szerb családnak (közel 80 ezer főnek) jelentős kiváltságokat adományozott. Először 1690. augusztus 21-én, továbbá 1691. december 11-én, valamint 1695. március 4-én.¹²

Kiemeljük, hogy egyik szerb kiváltságlevél sem fogalmazta meg, még csak nem is utalt rá, hogy a szerbek külön területet hasíthatnak ki maguknak. A korántsem magyarbarát I. (Habsburg) Lipót abban a hitben adományozta a kiváltságokat, hogy a szerbek magyarországi tartózkodása csak ideiglenes, és miután a törököket kiszorították Szerbia területéről, azok visszatérhetnek szülőföldjükre, ahol egyházi és világi előljáróik kormányzata alatt régi szokásaik szerint élhetnek. Ezt az egyébként reális feltételezést az 1699. január 22-én megkötött karlócai béke gyorsan szertefoszlatta. Szerbia hosszú ideig még nem szabadult fel a török iga alól, ezért a Magyarországra bevándorolt szerbek is maradtak.

Nagyikinda nevével – a német *Groß Kikinda* formában – a pozsareváci béke évében, 1718-ban találkozunk újra, ekkor gróf Claude Florimond de Mercy de D'Argenteau, a Bánság első kormányzója (1716–1734) javaslatot terjesztett III. (Habsburg) Károly magyar király (1711–1740) elé, ő azt 1718. szeptember 12-én elfogadta. A javaslat az osztrák kézbe került Temesi Bánságot tizenhárom kerületre, illetve hat katonai századvidékre osztotta fel.¹³ Az egyik katonai század székhelye

¹⁰ FEKETE GYULA: *Nagyikinda*. In: Borovszky Samu (szerk.): Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye. Országos Monográfia Társaság. Budapest, 1912. 583. p.

¹¹ FEKETE 1912, 584. p.

¹² „E kiváltságleveleknek közös tartalma az, hogy a pravoszláv egyház számára önkormányzatot biztosítanak, lehetővé teszi, hogy az egyházi és világi rendek kongresszusain válasszák a szerb egyház fejét. A főpapnak megengedik, illetve elismerik, hogy rendelkezhesen a pravoszláv püspökök, papok, szerzetesek, templomok és kolostorok felett. Engedélyezik nekik a régi naptár használatát, mentesítik az egyházi személyeket a tized, az adó és a beszállásolás alól. A 2. kiváltságlevél többlete az, hogy az utód nélkül elhalt hívő vagyona az egyházra száll és hogy a szerbek nemcsak egyházi, hanem világi ügyekben is főpapjuktól, a pátriárkától függenek. A 3. kiváltságlevél többlete pedig az, hogy a tizedfizetés alóli mentességet kiterjeszti minden pravoszláv hívőre, azzal, hogy ők kötelesek eltartani papjaikat és püspökeiket.” HEGEDŰS ANTAL: *A kiváltságolt szerb nemzet a XVIII–XIX. században Magyarországon*. In: Zombori István (szerk.): *A szerbek Magyarországon*. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 1991. 111. p.

¹³ DIÓS ISTVÁN (főszerk.) – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. XIII. kötet (Szent–Titán)*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2008. 123. p.

és állomáshelye Nagyikinda lett. Érdekességként közöljük, hogy az 1723. évi, gróf Mercy-féle császári térképen – amely a Bánságról készült – Nagyikinda mint lakott település nem szerepelt, csak mint puszta, lakatlan hely. A helység az 1720-as években kezdett újra benépesülni. A 18. század közepén feloszlott Tisza–Marosi határőrvidék területéről jelentős szerb bevándorlás irányult a településre, ezt német, zsidó és később magyar bevándorlás követte. Az 1776-os esztendőől szegedi római katolikus magyar családok is letelepedtek a településen.¹⁴

A törökök kiűzése után hosszú ideig Magyarországhoz vissza nem került, császári adminisztráció alá vont Temesi Bánság fennállásának első felében – 1718 és 1751 között – császári katonai igazgatás alatt állt. Ahogyan azt már említettük, az első intézkedések a tartomány újraélesztésére és – a várható török betörések elleni – megerősítésére vonatkoztak. Ekkor rohamos számban kezdett emelkedni a szerbek lélekszáma Nagyikinda környékén. Ezt a folyamatot elősegítette még a közeli – számos szerb határőrnek és családjának otthont adó – Tisza–Marosi határőrvidék 1751. évi megszüntetése. Ekkor a szerbek elvándoroltak a Tisza, illetve a Maros folyók mellől, és egy részüket Nagyikindára és kilenc – viszonylag – környékbeli településre telepítették, úgy, hogy a családokat, rokonokat lehetőleg ne szakítsák el egymástól. A tíz helység szerbsége az új településén ugyanolyan korlátlan tulajdonjogot szerzett, mint egykoron a régi lakóhelyén.¹⁵

A bánsági községek benépesítésének pontos szabályai voltak. Meghatározták, hogy milyen szélesek lehetnek a főutcák, a mellékutcák, továbbá azt is, hogy a házak milyen messzire lehetnek egymástól. Ezek a szabályok főleg a tűzvész megelőzése szempontjából voltak jelentősek. Ugyanakkor arról is rendelkeztek, hogy a

templomnak, a plébániának és a kocsmának a falu központjában kell lennie.¹⁶ Hozzáteszük, hogy ezeket a szigorú, „poroszos” szabályokat főképp a németek által lakott falvakban alkalmazták. Azonban más nemzetiségek által benépesített településeken is voltak bizonyos betartandó „minimumok”.

Akkoriban a Habsburg-uralkodóknak fontosnak számított a szerb kérdés, amit az is bizonyít, hogy 1751. szeptember 22-én létrehozták Bécsben az ún. *Illír Udvari Kancellária* intézményét, amely mint császári hatóság a szerb községek jogi, oktatási és egyéb ügyeivel (pl. földosztás) foglalkozott.¹⁷ Ugyanakkor a szerbeknek is „élet-halál kérdése” volt jogaik biztosítása, mivel a Tisza–Marosi határőrvidék megszüntetésével ottani helyben maradásuk jobbagysorba süllyedéssel fenyegetett. Ezért megkezdődött a szerbek tömeges elvándorlása, amely három irányban történt:

1. Egyfelől az ország déli végeire irányult, főképp a Szerémség területére, ahol jogaikat és „granicsár” (határőr) életformájukat továbbra is megtarthatták.¹⁸

2. Másfelől a szerbek egy része Oroszországba vándorolt, és ott telepedett le, ahol saját településeket is létrehoztak.¹⁹

3. A harmadik csoport pedig a Bánság területére, így – többek között – Nagyikinda környékére költözött,²⁰ ahol síkra szállt azért, hogy a katonáskodás révén megszerzett előjogait megőrizze, és ennek megtartását az uralkodónóvel is elismertesse. Az osztrákok szem előtt tartva a török fenyegetést, továbbá a hadsereg szükségleteit, valamint hogy a további elvándorlást megakadályozzák, egy addig példátlan kiváltságot adtak a szerbek kezébe.²¹

Kiemelkedő jelentőségű eset a történelmi Magyarország „históriájában”, hogy egy népcso-

¹⁴ BÁLINT 1976, 182–183. pp.

¹⁵ MITROVIĆ, MIRKO: *A Nagyikindai Koronakerület, mint a szerb nép privilégiumának egyik formája 1774–1817*. In: RADICS KÁLMÁN (szerk.): *Vármegyék és szabad kerületek I–II*. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 27. Debrecen, 2001. 321. p.

¹⁶ SZENTKLÁRAY JENŐ: *Oláhok költöztetése Délmagyarországon a múlt században*. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1891. 15. p.

¹⁷ FEKETE 1912, 584–585. pp.

¹⁸ GAVRILOVIĆ, SLAVKO: „*Popis Podunavske vojne granice 1722–1723. godine*”. Istraživanja br. 12. Novi Sad, 1989. 53. p.

¹⁹ KOSTIĆ, MITA: *Srpska naselja u Rusiji: Srbija i Slavenosrbija*. Srpska kraljevska akademija, Beograd, 1923. 81–88. pp.

²⁰ GAVRILOVIĆ, SLAVKO: *Srbi u Ugarskoj i Slavoniji od austro-turskog rata 1737–1739. do kraja XVIII veka*. Istorija srpskog naroda. Beograd, 1986. 198. p.

²¹ MITROVIĆ 2001, 322. p.

port, jelen esetben a szerb, speciális jogállású, saját igazgatás alatt álló önkormányzatot nyert. A Habsburg császári adminisztráció rendelkezésének köszönhetően létrejött a Nagyikindai kiváltságos kerület.

I. 2. A Nagyikindai kiváltságos kerület jogállása (1774–1876)

Ahogy azt már említettük, Mária Terézia magyar királynő (1740–1780) egy kiváltságlevéllel örvendeztette meg a nagyikindai és a környékbeli szerbeket, ami sok tekintetben a magyarországi nemzetiségek sorában is egyedülállónak mondható. Az 1774. november 12-én kelt dokumentum elrendelte a Nagyikindai kiváltságos kerület felállítását. Ezzel a rendelkezéssel egy speciális önkormányzattal rendelkező szerb terület jött létre Magyarországon. A kerület saját címet is kapott, amely leírása a következő: *„vörös mezőben, zöld alapon, jobbra haladó, koronázott arany oroszán, kiöltött piros nyelvvel, fölötté összefont vesszőkkel; baljában levágott török főt tart hajánál fogva.”*²² A címer a kerület pecsétjén is szerepelt, az alábbi körirattal: *„Sigill, des kaiserl. königl. privileg. Kikindaer Distrikts.”*²³

A kiváltságos szerb kerület tíz települést számlált. Központja Nagyikinda, amely inkább falusias jellegű volt, mégis már 10 491 lakost számlált. A további helységek: Vrányova [Aracs] (Врањево/Vranjevo), Basahíd (Башаид/Başaid), Karlova (Карлово/Karlovo), Kumán (Кумане/Kumane), Melence (Меленци/Melenci), Mokrin [Homok-

rév] (Мокрин/Mokrin), Ókeresztúr (Српски Крстур/Srpski Krstur), Tarros [Tiszatarros] (Тараш/Taraš) és Jozefova [Torontáljózseffelva] (Обилићево/Obilićevo). A kiváltságos terület kiterjedése: 19 osztrák mf² (négyzetmérföld), azaz közel 1100 km² (1093,4 km²) volt.²⁴

A Mária Terézia által adományozott kiváltságlevél a következő – fontosabb – jogokat tartalmazta:²⁵

1. Tulajdonjog – a szerbek számára – azon földek felett, amelyeket letelepedésük óta bírtak, műveltek, vagy bármi módon használtak.²⁶

2. Mentesség az ingyenrobot és fuvarozás, valamint katonabeszállások alól.²⁷

3. A dézsma (tized) pénzben történő megváltása.²⁸

4. Olyan, törvénykezési joggal rendelkező bírói tanács és törvényszék felállítása a saját költségükön, amely minden polgári és bűnvádi ügyben ítélezhet.²⁹

5. Teljes autonómia a községi jogok adományozásában idegen adózók számára.³⁰

6. Jog a Nagyikindai kerület név viselésére.

7. A saját címer- és pecséthasználata joga.³¹

8. Kiváltságok elnyerése az italmérési, a sör- és szeszfőzési, továbbá a malmászati és mérszárszéki jog, valamint a halászat kapcsán.³²

9. Ígéret arra, hogy *„a Kerület lakossága soha nem lesz eladva, elzálogosítva vagy más módon elidegenítve”*,³³ amennyiben a Bánságot felosztának magánbirtokokra, akkor a községeknek jogukban áll *„megváltani magukat olyan becsült vagy valós áron, melyeket mások felkínálnak, elsőbbséget élvezve az említettek előtt”*.³⁴

²² FEKETE 1912, 585. p.

²³ FEKETE 1912, 585. p.

²⁴ DIÓS ISTVÁN (főszerk.) – VICZIÁN JÁNOS (szerk.): *Magyar Katolikus Lexikon. IX. kötet (Meszr–Olt)*. Szent István Társulat, az Apostoli Szentszék Könyvkiadója, Budapest, 2004. 292. p.

²⁵ STAJIĆ, VASA: *Velikokikindski dištrikt. 1776–1876*. Matica srpska, Novi Sad, 1950. 35–43. pp.

²⁶ A szántóföldek, amelyek kitűnő minőségűek voltak, a másodosztályú földek közé lettek sorolva, és tulajdonosaiknak ennek megfelelően kellett adózniuk. Továbbá a gyengébb minőségű földeket, szikes területeket, réteket megkapták „árendába” (haszonbérbe). MITROVIĆ 2001, 324. p.

²⁷ STAJIĆ 1950, 39. p.

²⁸ A szabadságlevél értelmében a kerület az első 15 évben megválthatta a tizedet évi kilencezer forint ellenében. MITROVIĆ 2001, 324. p.

²⁹ FEKETE 1912, 585. p.

³⁰ Csak római, valamint görögkatolikus, továbbá pravoszláv „idegenek” jöhettek szóba, mivel ők voltak a „törvényes” vallás képviselői. MITROVIĆ 2001, 325. p.

³¹ FEKETE 1912, 585. p.

³² STAJIĆ 1950, 40. p.

³³ MITROVIĆ 2001, 325. p.

³⁴ MITROVIĆ 2001, 325. p.

10. Rossz termés, háború, valamint éhínség idején a kerület köteles volt az állam számára előre meghatározott áron gabonafélét és egyéb élelmet szállítani hatezer forint értékben.³⁵

11. A kiváltságlevél megerősítette továbbá Nagyikinda település azon jogát, hogy évente két országos vásárt tartson. Ezzel jelentős mértékben elősegítve a település városiasodását.³⁶

A privilégiumlevél értelmében a kerület polgári és bíraskodási önkormányzata a kerület magisztrátusában testesült meg, amely a temesvári kamarai adminisztrációnak volt alárendelve. Ezért a magisztrátus ülésein az uralkodó által kinevezett biztos állandó tagnak számított. Feladata volt, hogy a szabadságlevél értelmében felügyelje és irányítsa a tanácskozás menetét és annak döntéseit.³⁷ A szerb tagokból álló magisztrátus, a hűségeskü letételével, 1776-ban lépett hivatalba. Ugyanebben az évben a szerbek Karlócán, a szerb ortodox egyház központjában az ortodox hitélet igazgatási és liturgikus hátteréről is határoztak.³⁸

A kiváltságos kerület létrehozása nagy sikernek számított a szerbek körében,³⁹ ugyanakkor nem volt zavarmentes a „mindennapi élet”. A kerületi magisztrátusnak folyamatos harcot kellett vívnia egyfelől a temesvári kamarai adminisztrációval, amely az élet minden területén próbálta akaratát érvényesíteni, másfelől a kerületet minden irányból „szorongató” magyar nemesekkel. A kerületi magisztrátus a legkeményebb „csatákat” a beodrai Karátsonyi családdal, továbbá a torontáloroszi Csarnojevicsekkel, valamint a nagyszentmiklósi székhelyű gróf Nákó famíliával vívta, akik a kerület birtok- és más kiváltságos jogait támadták. Azonban a kerület legveszélyesebb „ellenfelének” az újonnan megszervezett és felállított Torontál vármegye számított.⁴⁰

Mária Terézia 1778. június 6-án ünnepélyes esküt tett a magyar rendeknek arra vonatkozó-

an, hogy az 1751 és 1778 között már jobbára osztrák polgári – kincstári – igazgatás alatt álló Temesi Bánságot visszaadja Magyarországnak. Ez azt jelentette, hogy – a határőrvidék területének kivételével – ismét felállították a magyar vármegyarendszert, illetve konkrétan annak három történelmi vármegyéjét – nyugatról keleti irányba haladva –, Torontált, Temest és Krassót. Ettől kezdve a Nagyikindai kiváltságos kerület teljes területét – a tiszai határt nem számítva – Torontál vármegye vette körül.⁴¹

A 18. század végére – a szerbeken kívül – más nyelvű és vallású lakosok is kezdtek a kerület területén letelepedni, elsősorban a városias képet mutató Nagyikindán. Főleg a német nyelvű római katolikus családok betelepődése volt megfigyelhető. A németek leginkább a különböző ipari munkákat, mesterségeket honosították meg. Majd kezdetét vette a zsidó családok betelepülése is, amelyek kereskedelemmel foglalkoztak. A felvilágosodásnak köszönhetően a napóleoni háborúk után a felekezeti életben is változások történtek. A „törvényes vallások” képviselői mellé – a 19. század folyamán – betelepültek a protestáns felekezetek képviselői is. A század elején az ágostai hitvallású evangélikus egyház jelent meg, majd a század végén a református egyház tagjai is letelepedtek a városban. A falvak népessége még mindig jobbára szerb többségű, illetve szerb pravoszláv vallású volt.⁴²

A Nagyikindai kiváltságos kerület magisztrátusa – 1778 után, Torontál vármegye felállításkor – elsődleges feladatának azt tekintette, hogy kiváltságlevelét a vármegyei és állami hatóságokkal elismertesse, megerősítse. Idővel a viszonyokat oly módon rendezték, hogy „a Kerületnek mindenben a magyar törvényekhez kellett igazodnia, kivéve azokat az ügyeket, amelyre a privilégium vonatkozik”.⁴³ Ugyanakkor a kerület

³⁵ MITROVIĆ 2001, 325. p.

³⁶ FEKETE 1912, 585. p.

³⁷ STAJIĆ 1950, 112–118. pp.

³⁸ FEKETE 1912, 585. p.

³⁹ KARAMAN, IGOR: *Putovanje grofa Telekija kroz Banat, Bačku i Slavoniju krajem 1794. godine*. Zbornik Matice srpske za društvene nauke 23. Novi Sad, 1959. 75–87. pp.

⁴⁰ RAJKOV, MILIVOJ: *Istorija grada Kikinde do 1918*. Pregled, Istorijski arhiv Kikinda, Gradski magistrat, Kikinda, 1968. 75–77. pp.

⁴¹ REISZIG EDE: *Torontál vármegye története 1779-ig*. In: Borovszky Samu (szerk.): *Magyarország vármegyéi és városai. Torontál vármegye*. Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1912. 428–429. pp.

⁴² FEKETE 1912, 590–593. pp.

⁴³ MITROVIĆ 2001, 327. p.

képviselője részt vehetett Torontál vármegye megyegyűlésein, továbbá a Törökkanizsai járás szolgabírája kapcsolatot tartott a kerületi magisztrátussal, valamint megküldte neki a Magyar Helytartótanács rendeleteit. Ettől függetlenül a két fél között – a kerület fennállásáig – folyamatosak voltak a „súrlódások”. A tekintetes vármegye, ahol lehetett, arra törekedett, hogy a kerületet minél inkább a „hatása” alá vonja, és emiatt köztük hol nyílt, hol titkolt harc zajlott.⁴⁴

A Nagyikindai kiváltságos kerület életét súlyos belviszályok is megzavarták, főképp akkor, amikor a magisztrátus tagjai egyre többször kezdtek a „saját zsebükre” dolgozni.⁴⁵ Különös példája volt ennek az ún. „überlandföldek” esete. Az „überlandföldek” olyan területek voltak, amelyek eredetileg a temesvári kamara tulajdonában álltak, és ezekre a kerületnek – a meghatározott feltételek mellett – csak haszonélvezeti joga volt.⁴⁶ Az „überlandföldek” kapcsán fontos megjegyezni, hogy a szerbek letelepedésükkor nem tudtak minden földet birtokba venni. Főképp Nagyikindától délre feküdtek olyan hatalmas területek, amelyek mocsaras, nádas, kezdetben hasznavehetetlen, illetve a malária és a rablók miatt veszélyes területnek minősültek.⁴⁷ Ezeket a földeket idővel lecsapolták, kiszáritották, majd pedig a szerbek művelés alá fogták. Nem is akadt ezzel baj a napóleoni háborúig, mivel addig a földnek nem igazán volt értéke,⁴⁸ de azt követően – a „gabonakonjunktúra” miatt – a földárak az égbe szöktek.⁴⁹ Nem elhanyagolható szempont, hogy a történelmi Magyarország legmagasabb aranykorona-értékű földjei a történelmi Bács-Bodrog vármegye mellett a Bánságban, főképp a torontáli régióban húzódtak. Ekkor a temesvári kamara, valamint a környékbeli magyar földbirtokosok próbálták is ezeket a földeket megszerezni; szabályos földéhség, illetve verseny keletkezett. Másfelől nem elhanyagolha-

tó szempont volt az sem, hogy a magisztrátus sokszor a saját emberei családjának, rokonainak juttatott ezekből a területekből, illetve annak, aki „csúszópénzt” adott.⁵⁰

Nem volt ritka eset, hogy olyanok kaptak földet, akik nem is foglalkoztak földműveléssel, csak „meg akarták lovagolni” a gazdaságnak ezt a felszálló ágát. Emiatt a kerületben a 18. század végén, illetve a 18–19. század fordulóján – és már azt megelőzően is – már nem volt ritka, hogy zavargások robbantak ki. Így bukott meg a szerb Vrányova (Aracs) előljárósága is még 1777-ben.⁵¹

A szerbség érzékelve a belső feszültség és a külső nyomás súlyosságát, orvosoltatni akarta a problémát. Ezért a 19. század elején deputációt menesztett Bécsbe, immáron I. (Habsburg) Ferenc magyar királyhoz (1792–1835), akinél a korábbi kiváltságok megerősítése mellett új kérésekkel is előálltak. Egyfelől az „überlandföldek” problémájának megoldását, másfelől – mivel a népesség száma nőtt – a puszták felosztását, továbbá a tized egy összegben történő megváltását kérték, valamint azt, hogy a kerület főbb hivatalainak élére csak szerbeket nevezhessenek ki. A problémás kérdéseket még 1807-ben sem sikerült rendezni, amikor I. (Habsburg) Ferenc magyar király maga is felkereste a kerületet. A szerbségnek új szabadalomlevelet csak 1817-ben sikerült szereznie, amely azonban visszalépés volt. Egyfelől, mert kimondta, hogy a kerület hivatalaiba nem szerb egyén is választható, továbbá a magisztrátus három tagja származhat a kerületen kívüli területről is. Ugyanakkor a császár elrendelte a katonaság kötelező ellátását, valamint nyilvános munkák elvégzését a kerület területén. Súlyos „érvágás” volt, hogy a kerület ügyeire már külön királyi és kamarai biztos felügyelt, aminek következtében kettős hatalom alakult ki. Megnyíltak továbbá a lehetőségek arra is,

⁴⁴ RAJKOV 1968, 62. p.

⁴⁵ STAJIĆ 1950, 47–107. pp.

⁴⁶ RAJKOV 1968, 58–59. pp.

⁴⁷ GYÉMÁNT 2004, 219. p.

⁴⁸ LEBL, ARPAD: *Prilog istoriji agrarnog pitanja u Vojvodini. 1848–1849.* Prilozi za političku, kulturnu i privrednu istoriju Vojvodine. Zbornik Državnih arhiva Vojvodine, 1. Novi Sad, 1954. 15. p.

⁴⁹ RAJKOV 1968, 72. p.

⁵⁰ Kétes ügyletekben és jogkövetkezményeikben később, a 20. század elején – az 1904. évi Eremitis-gyilkosság kapcsán – sem volt hiány. ANTAL TAMÁS: *Törvénykezési reformok Magyarországon (1890–1900). Ítéltáblák, bírói jogviszony, esküdtszék.* Délalföldi évszázadok 23. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged, 2006. 265–270. pp.

⁵¹ MITROVIĆ 2001, 329. p.

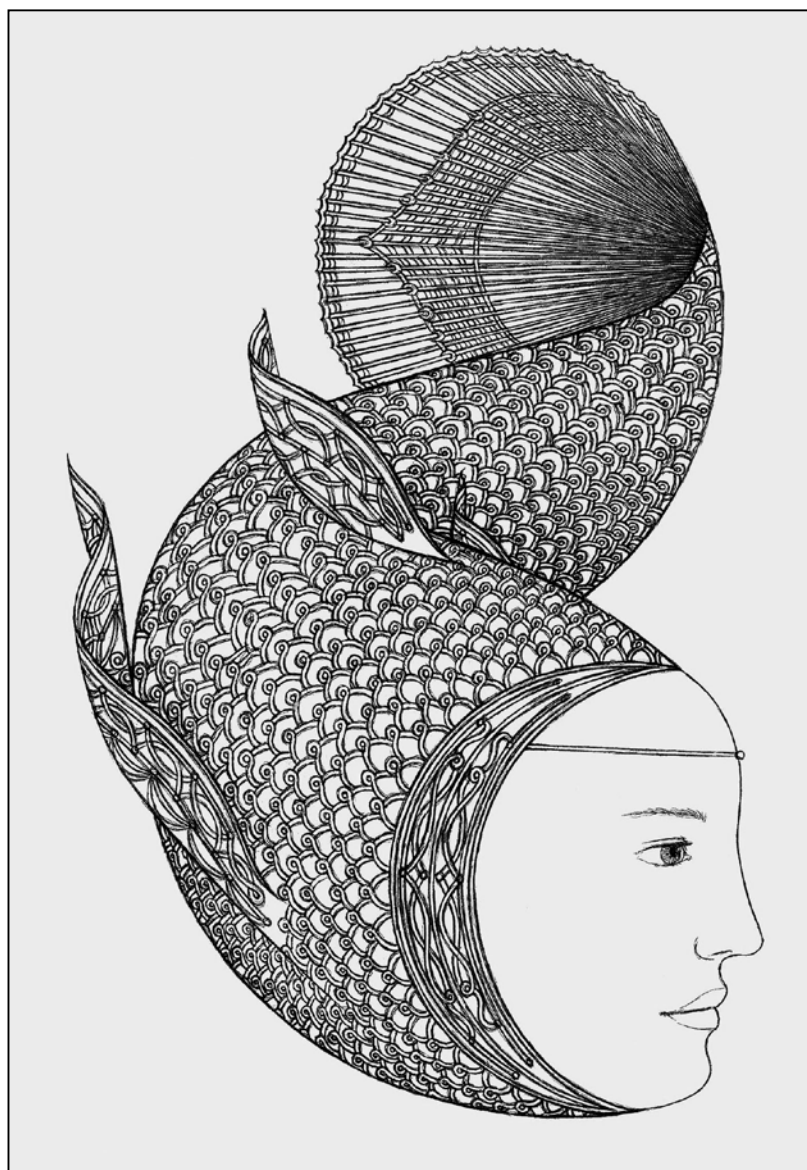
hogy más népcsoportok tagjai, valamint a nem pravoszlávok is betelepülhessenek a kerület területére, ami elsősorban Nagykikindát érintette. A szerbségnek ugyanakkor továbbra is mindig készenlétben kellett állnia „az oltár, a haza és a királyság” védelmére.⁵²

Az előbbiekből kitűnik, hogy a császári udvar már nem tekintette fontosnak a szerbséget, mi több lépéseivel a magyar vármegyei hatóságnak kedvezett. Ez megnyilvánult abban is, hogy

az 1817. évi privilégiumlevél magyarul íródott. Gyakorlatilag a szerbek által korábban elnyert szabadalmakból alig maradt valami!⁵³ A helyzet csak azért nem tűnt – még – súlyosnak, mert a 19. század elején a mezőgazdaság, az ipar és a kereskedelem fejlődésének hatására gazdasági konjunktúra alakult ki, amely a szerbséget, főképp a nagykikindaiakat előnyösen érintette. Ezért minden „csendes mederben” haladt egészen 1848 tavaszáig.

⁵² STAJIĆ 1950, 162. p.

⁵³ MITROVIĆ 2001, 332. p.

Illusztráció Hedry Mária Fénykeresők című kötetéhez III.